

Miért voltak kizárva az ókori asszonyok az olympiai játékokról?

Patay-Horváth András

Közismert tény, hogy az ókorban az asszonyok, illetve a felnőtt nők halálbüntetés terhe mellett még nézőként sem vehettek részt az olympiai játékokon,¹ de a jelenség okát általában nem tárgyalták részletesen. A szigorú előírást, amelyet nyilván már az ókorban is szokatlannak és meglepőnek tartottak, állítólag egyetlen esetben szegte meg egy bizonyos Kallipateira, de végül is családtagjainak sportsikereire való tekintettel megkegyelmeztek neki.² Az olympiaihoz hasonló pánhellén játékokon, pl. Delphoiban vagy Nemeában semmi nem utal arra, hogy a nőket vagy az asszonyokat ilyen módon kizárták volna, és Zeus kultuszában sincs pontos párhuzam ilyesfajta előírással,³ amelynek tehát alapvetően nyilván nincs köze sem a sportversenyekhez, sem a szentélyben tisztelt legfőbb istenséghez. Jól mutatja ezt az a tény is, hogy az olympiai Zeus oltárától sem voltak elzárva általában az asszonyok, csak a versenyek ideje alatt.⁴

Az előírás két szempontból is igen furcsának tűnik: egyrészt a sportversenyekre érkező férfiakat (versenyzőket és nézőket egyaránt), mint a többi pánhellén versenyre, úgy Olympiába sem valószínű, hogy elkísérte volna a feleségük vagy édesanyjuk, legalábbis az ilyesfajta családi utazás nagyon kevésbé lehetett jellemző.⁵ Az előírás tehát olyasmit rögzített, ami megfelelt az általános gyakorlatnak és alapvetően e szabály nélkül sem lett volna másképp, azaz nem sok értelme volt (illetve lett volna) bevezetni. Ugyanígy meglepő, hogy a hajadonokra nem vonatkozott a tiltás, ők néző-

¹ Legfőbb forrásaink Paus. 5.6.7 és 6.20.9, aki szerint a kizárás hajadonokra (*parthenoi*) nem vonatkozott, valamint Ael. *Hist. Anim*, 5.17, aki kifejezetten a helyi asszonyok és nők (*gynaiques epichorai*) kizárásáról beszél.

² Paus. 5.6.7–8. A történetet számos más szerző is említi (pl. Philostratos *Gymn.* 17, Aelianus *Var. Hist.* 10.1, Valerius Maximus 8.15.12 és Plinius *Nat. Hist.* 7.133), Kallipateira helyett olykor Pherenikének nevezve a főszereplőt. KYLE (2007: 222–225) helyesen jutott arra a végkövetkeztetésre, hogy az anekdota alighanem az edzők ruhátlanságát indokolni hivatott aitológiai történet, tehát történetileg nem tekinthető hitelesnek.

³ A nők különféle kultuszokból történő kizárására vonatkozó forrásokat több szerző is összegyűjtötte, illetve tárgyalta: FARNELL 1904: 76–77; WÄCHTER 1910: 125–129; COLE 1992: 105; DILLON 2001: 237–238.

⁴ Paus. 5.13.10.

⁵ Pánhellén játékok esetében, Kallipateira családját leszámítva, egyetlen egyszer sem szólnak ilyesmiről a források, Thukydides (3.104) megfogalmazása pedig arra utal, hogy az általa említett Délia és Ephesia ünnepek ebből a szempontból inkább kivételesnek tekinthetők.

ként elméletileg jelen lehettek a versenyeken, de ennek ellenére egyetlen esetről sem tudunk, amikor ténylegesen jelen is lettek volna. D. Kyle teljes joggal mutatott már rá: nagyon kevésbé valószínű, hogy bármely apának komolyan megfordult volna a fejében a lehetőség, hogy lányát magával vigye a játékokra.⁶ Az asszonyok kizárásának és a hajadon lányok beengedésének legfeljebb akkor lehetett (volna) értelme, ha helybeli résztvevőkre és nézőkre gondolunk, de a helyi asszonyokat, úgy tűnik, más sportversenyek alkalmával, még pánhellén játékok esetében sem zárták ki a nézők közül.⁷

Forrásaink nem szólnak arról, hogy mikor vezették be ezt a szabályt, de valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy az ókori szerzőknek ez nem is lehetett kérdéses: az előírást nyilván ősréginek, nagyjából a játékokkal egyidősnek tekintették. Az a tény, hogy a többi pánhellén sportversenyen nem volt érvényben ez a szabály, jelenthetné talán azt is, hogy az archaikus korban még nem létezett és ezért nem került át Delphoiba, Nemeába, Isthmiába, de ennek ellentmondani látszik az, hogy miért tekintettek volna el az alkalmazásától Kallipateira esetében, tehát nem sokkal a szabály későbbiek feltételezett bevezetése után. Valószínűbb tehát, hogy inkább egy nagyon régi és már a klasszikus korban sem értett, szakrális előírásról volt szó,⁸ amelynek következetes alkalmazásától nyugodtan eltekinthettek egy olyan esetben, amikor történetesen valaki megszegte azt. Másrészt, ha egy-két rokon asszony tényleg elment volna Olympiába, az nyilván nem jelentett volna számottevő veszélyt vagy gyakorlati nehézséget a sportversenyek lebonyolítása szempontjából, tehát a kilátásba helyezett halálbüntetés egyáltalán nem tűnik helyénvalónak vagy indokoltnak, sokkal inkább valamiféle elrettentő és egy tabu megszegését megelőzni hivatott ősrégi előírásnak látszik.

Egyetlenegy antik forrás szól csak arról, hogy miért is zárták ki a nőket a játékokról: „a nőket ugyanis az edzésre vonatkozó önmegtartóztatási előírás tartja távol”.⁹ M. Dillon több antik szöveghelyet is idéz, amelyek világosan mutatják, hogy az ókorban tényleg a sportteljesítményt károsan befolyásoló tényezőnek tekintették a sportolók heteroszexuális aktivitását.¹⁰ Ezt a magyarázatot talán elfogadhatónak találták az ókorban, bár valójában aligha lehet helytálló, hiszen ha egyszerűen a sportolók teljesítményét rontotta volna a szeretkezés, akkor ezt nyilván nem lehetett volna megelőzni pusztán a férjezett asszonyok kitiltásával. Másrészt semmiféle szabályozásra nem is lett volna szükség (mint ahogy a többi pánhellén játékon sem volt

⁶ KYLE 2007: 228.

⁷ Az asszonyok kizárására Olympián kívül semmiféle forrás nem utal, a Kr. e. V. századi mimos-költő, Sóphrón egyik művében viszont az isthmiai játékokat néző nőkről, Pindarosnál (Pyth. 9.97–103) pedig egy kyrénéi verseny kapcsán helyi hajadon nézőkről van szó. Ld. még DILLON 2000: 458.

⁸ Ezt általában olyannyira természetesnek veszik, hogy minden kommentár és indoklás nélkül szerepel a legújabb szakirodalomban is, pl. KYLE 2007: 222.

⁹ Ael. *Hist. Anim.* 5.17: τὰς μὲν γὰρ ὁ τῆς ἀγωνίας καὶ τῆς κατ' αὐτὴν σωφροσύνης νόμος ἐλαύνει τὰς γυναικάς.

¹⁰ Dillon 2000: 467.

érvényben ilyesfajta szabály), hiszen nyilvánvaló, és mind a mai napig megfigyelhető, hogy egy sportversenyen csak olyasmit kell tiltani, ami a győzelemhez segít, ha tehát valaki saját teljesítményét, illetve nyerési esélyeit akarja rontani, azt senki sem tiltja.

Az eddig felvetett modern magyarázatok tehát teljes joggal abból indultak ki, hogy a jelenségnek valamiféle rituális háttere lehetett. L. Drees ennek okát Démétér, J. Mouratidis pedig Héraklés kultuszából vélte levezethetőnek. Mindketten azt feltételezték, hogy az előírás egy olyan korai időszakból származik, amikor még nem Zeust, hanem az általuk feltételezett másik istenséget vagy héróست tisztelték a szentélyben.¹¹ Mivel Zeus kultuszában valóban nincs párhuzam az asszonyok kizárására,¹² tényleg megalapozott feltevésnek látszik, hogy az előírás csak valamely másik kultusból származhat, és az is valószínű, hogy ez időben megelőzte az olympiai Zeusét, de meggyőző párhuzamok híján sem Démétér, sem pedig Héraklés kultusza nem látszik megfelelően indokolhatónak.¹³

A jelenség egyetlen pontos párhuzamát az ókori görög világban az ephesosi Artemis kultuszában találjuk: ebben az esetben pontosan ugyanúgy különbséget tettek asszonyok és hajadonok között, és kizárólag az asszonyokat fenyegették halálbüntetéssel.¹⁴ Mivel meglepő módon a császárkorban Ephesosban is tartottak olympiai játékokat és pontosan másolták az eredeti játékok részleteit,¹⁵ elképzelhető, hogy az előírás, amely Artemis kultuszában másutt nem található meg és kizárólag császárkori forrásokból ismert, csak másodlagosan került volna Ephesosba, és ezért nem segít a jelenség eredetének megértésében.

Mivel az ókori írott források alapján a kérdés eldönthetetlen, célszerű két további forráscsoportot is megvizsgálni: egyrészt a szentélyben talált régészeti leleteket, másfelől a néprajzi párhuzamokat. Ez utóbbiak régóta ismertek és ezek alapján megállapítható, hogy az olympiaihoz hasonló, tabuszerű előírások a világ számtalan pontján megfigyelhetők, mégpedig háborúba induló harcosokra és/vagy vadászokra vonatkozóan.¹⁶ Mivel pedig Pausanias leírásából (3.22.7) ismert egy Arés-szentély, amelyből a nők szintén ki voltak zárva, valamint Zeusnak Olympiában háborús győzelmekért is számtalan fogadalmi ajándékot állítottak, N. Gardiner azt feltételezte,

¹¹ DREES 1962: 119–124; MOURATIDIS 1984.

¹² Kizárólag Lindoson találunk arra példát, hogy a nőket általában kizárták Zeus Amalos és Apotropaios kultuszából (LSS 88 és 89). Paroson egy felirat szerint (IG XII, 5¹ no. 183 = LSCG no. 109) Hypatos szentélyéből voltak kizárva, és persze lehet, hogy itt is Zeusról volt szó, de ez egyáltalán nem tekinthető biztosnak (ld. PROTT-ZIEHEN 1906: 285).

¹³ Démétér kultuszában semmiféle hasonló előírást nem lehet találni. Héraklés kultuszából tényleg több helyen is ki voltak zárva a nők, de mint COLE (1993: 107) és DILLON (2001: 239–240) is rámutatott, ez az előírás egyáltalán nem volt általános, és sehol sem vonatkozott csak a felnőtt nőkre. Ráadásul a fennmaradt források alapján (Aulus Gellius, *NA*. 11.6.2; Aurelius Victor, *de orig. gentis Rom.* 6.6; Macrobius, *saturn.* 1.12.28) úgy tűnik, hogy inkább csak a római császárkorra volt jellemző.

¹⁴ Artemidóros, *Oneirocritica* 4.4; Achilleus Tatius 7.13.

¹⁵ ROBERT 1974; ENGELMANN 1977: 154–155.

¹⁶ FRAZER 1911: 157–165 (harcosok) és 190–223 (vadászok).

hogy a nők kizárásának oka egyszerűen a hadistenként tisztelt Zeus kultuszából fakadt.¹⁷ Csak hogy a legkorábbi fogadalmi ajándékok ennek ellentmondani látszanak, mert semmiféle módon nem utalnak harcosokra vagy harci eseményekre, hanem túlnyomó többségben állatokat, leginkább lovakat és szarvasmarhákat ábrázolnak.¹⁸

A szobrocskák által megjelenített állatokat eddig háziállatoknak tartották, jóllehet szarvaik általában szignifikánsan különböznek a más ókori ábrázolásokról ismert házi szarvasmarhákétól, és egyúttal (méretüket, formájukat és állásukat tekintve) sokszor meglepő hasonlóságot mutatnak az őstulkok, illetve a vadon élő szarvasmarhafajták szarvaival. Ez nem lehet véletlen, és véleményem szerint ahhoz a felismeréshez vezet, hogy itt valójában nem háziállatok, hanem vad, illetve vadon élő marhák ábrázolásával állunk szemben, és az olympiai kultusz valójában ezen állatok vadászataival függött össze.¹⁹

A korai leletek között nagy számban megtalálható, olykor hatalmas méreteket elérő háromlábú üstök szintén jól illeszkednek ehhez az elképzeléshez. A peremükön olykor megjelenő marhafejek a szarvaik említett sajátosságai alapján szintén kifejezetten vadmarháknak látszanak, az edények maguk pedig Olympiában egyértelműen állathús főzésére szolgáltak.²⁰ Az üstökben az archaikus kortól kezdődően nyilván az áldozatbemutató alkalmával használt házi szarvasmarhák vagy kisebb háziállatok húsát főzték meg, a geometrikus korban viszont sokkal valószínűbb, hogy a vadászatok alkalmával elejtett vadmarhákét. A tripuszok és szobrocskák számának gyors növekedése a Kr. e. VIII. század második felében tehát arra utal, hogy a vadászat ebben az időben élte fénykorát, és az asszonyokat a versenyekről kitiltó rituális előírás hátterében is nagy valószínűséggel ez állhatott.

A felnőtt nők ugyanis általában szigorúan el voltak különítve a vadászoktól, és ki voltak zárva a vadászból és az ahhoz kapcsolódó ceremóniákból: a vadászatra készülő férfiaknak általában napokig tilos kapcsolatba kerülniük feleségükkel, sőt még olyan tárgyakat sem érinthetnek, amelyekhez asszonyok érhetek hozzá, nehogy sikertelenül járjanak.²¹ Ezen furcsa, de világszerte elterjedt előírások hátterében minden valószínűség szerint az áll, hogy a vadásznak a zsákmány sikeres megközelítése

¹⁷ GARDINER 1925: 76.

¹⁸ FURTWÄNGLER 1890; HERRMANN 1972; HEILMEYER 1979; HATZI 2008.

¹⁹ Ez az állatfaj ténylegesen előfordult még jóval később is a Balkánon, Olympia környéke kifejezetten előnyös környezeti feltételeket biztosított neki, vadászok által később is mindenütt nagyra becsült és különféle módon védett állatfaj volt, amelynek kipusztulását azonban sehol sem sikerült megakadályozni. Vadászata és kispasztikai ábrázolása tehát Olympia környékén több szempontból is valószínűnek tekinthető. Részletesebben ld. PATAY-HORVÁTH 2015.

²⁰ Egyértelműen mutatja ezt a Peisistratos apjáról szóló elbeszélés (Hérodotos 1.59). A legfrissebb természettudományos vizsgálatok is egyértelműen kimutatták, hogy az üstöket nyilvánvalóan főzésre használták a szentélyben.

²¹ Különösen jól megfigyelhető ez az eszkimók körében: HAASE 1987: 72–77. A szokás elterjedtségére RUSSELL (2012: 161) bőszéges további irodalommal hívja fel a figyelmet. A babona szintjén a mai napig továbbél az a fajta félelem, mert állítólag a vadásznak nem hoz szerencsét, ha útközben időse nővel találkozik.

érdekében lehetőleg minden árulkodó, emberi illatanyagtól (is) meg kell szabadulnia.²² Márpedig nyilvánvaló, hogy mindenfajta szexuális tevékenységnek van ilyesfajta „kiszagolható” mellékhatása, sőt a kísérletekből úgy tűnik, hogy a menstruáló nők vérének is kifejezetten ijesztő hatása van a vadállatokra,²³ tehát az előírásnak az őskorban, amikor a vadászat létfontosságú táplálékszerző tevékenység volt, nyilván volt értelme. És mivel nyilvánvalóan ez a helyzet sokáig fennállt, a hozzákapcsolódó előírások a későbbiekben is fennmaradtak, igaz, jelentőségüket és értelmüket elvesztve immár csak ritualizálódott formában.

Az írott források alapján a vadászat és a vadállatok úrnője, Artemis az olympiai Zeus szentélyében megkülönböztetett tiszteletben részesült, ráadásul a rendelkezésünkre álló elszórt utalások alapján nagyon valószínűnek tűnik, hogy kezdetben ez a kultusz volt a legjelentősebb Olympiában és csak később, a régészeti leletek tanúsága szerint a Kr. e. VII. századtól fogva váltotta fel Zeus tisztelete.²⁴ A felnőtt nők szigorú kizárása Ephesosban és Olympiában tehát nem véletlen egybeesés vagy valamiféle késői és önkényes szabályozás eredménye, hanem mindkét kultuszban egy közös töről fakadó, korai időkből megőrződött rituális előírás. Felvetődhet kérdésként, hogy ha Artemis kultuszának Olympiában később Zeus lépett a helyére, miért maradt meg épp a Zeus tiszteletére rendezett legnagyobb ünnepen, a sportversenyeken az asszonyok kizárására vonatkozó rituális előírás. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a sportversenyek a korábbi vadászatokhoz, a vadászatot követő lakomákhoz, illetve ünnepségekhez kapcsolódtak, azokból fejlődtek ki, és ezért a lehető legszorosabban kötődtek Artemis kultuszához, még a vadászat eltűnése után is.

Mindezek alapján nagyon valószínűnek látszik az a feltételezés, hogy az olympiai kultusz lényegét kezdetben a vadászat jelentette és innen, illetve Artemis kultuszából eredeztethető a szigorú, de a történeti időkben már nem értett és éppen ezért következetesen nem is alkalmazott előírás.

²² SANSONE 1988.

²³ MARCH 1980; KITAHARA 1982.

²⁴ Pausanias leírásában összesen hét oltárt említ, amelyeken Artemist tisztelték. Ennél többet csak Zeusnak szenteltek. Ugyanakkor Strabón (8.343) évente rendezett Artemis-ünnepeket is említ Olympiában, míg Zeus vagy más olymposi istenség számára úgy tűnik, nem voltak éves rendszerességgel tartott ünnepek. Mindezek alapján L. Weniger már 1907-ben felhívta a figyelmet Artemisnek az olympiai szentélykörzetben játszott kiemelkedő szerepére. Az olympiai Artemis-kultuszról ld. bővebben PATAY-HORVÁTH 2015, Appendix IX.

Bibliográfia

- COLE, Susan G. 1993. „Gynaiki ou Themis: Gender Difference in the Greek Leges Sacrae”, *Helios* 19, 104–122.
- DILLON, Matthew 2000. „Did Parthenoi Attend the Olympic Games? Girls and Women Competing, Spectating, and Carrying out Cult Roles at Greek Religious Festivals”, *Hermes* 128, 457–480.
- DILLON, Matthew 2001. *Girls and Women in classical Greek Religion*, Routledge, London – New York.
- DREES, Ludwig 1962. *Der Ursprung der Olympischen Spiele*, K. Hofmann, Stuttgart.
- ENGELMANN, H. 1977. „Zu Inschriften aus Ephesos”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 26, 154–155.
- FARNELL, Lewis Richard 1904. „Sociological hypotheses concerning the position of women in ancient religion”, *Archiv für Religionswissenschaft* 7, 70–94.
- FRAZER, James George 1911. *Taboo. The Perils of the Soul* (=The Golden bough Part II), MacMillan, London.
- FURTWÄNGLER, Adolf 1890. *Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia*, Asher, Berlin.
- GARDINER, Ernest Norman 1925. *Olympia: Its History and Remains*, Clarendon Press, Oxford.
- HAASE, Evelin 1987. *Der Schamanismus der Eskimos*, Rader, Aachen.
- HATZI, Georgia E. 2008. *The Archaeological Museum of Olympia*, EFG Eurobank / John S. Latsis Public Benefit Foundation.
- HEILMEYER, Wolf-Dietrich 1979. *Frühe Olympische Bronzefiguren. Die Tiervotive*, (Olympische Forschungen 12) De Gruyter, Berlin.
- HERRMANN, Hans-Volkmar 1972 *Olympia. Heiligtum und Wettkampfstätte*, Hirmer, München.
- KITAHARA, M. 1982. „Menstrual Taboos and the importance of hunting”, *American Anthropologist* 84, 901–903.
- KYLE, Donald G. 2007. *Sport and Spectacle in the Ancient World*, Wiley-Blackwell, Malden.
- MARCH, K. S. 1980. „Deer, Bears, and Blood: A Note on Nonhuman Animal Response to Menstrual Odor”, *American Anthropologist* 82, 125–127.
- MOURATIDES, John 1984. „Heracles at Olympia and the Exclusion of Women from the Ancient Olympic Games”, *Journal of Sport History* 11, 41–55.
- PATAY-HORVÁTH, András 2015. *The Origins of the Olympic Games*, Archaeolingua, Budapest.
- PROTT, Hans Theodor Anton von – ZIEHEN, Ludwig 1906. *Leges Graecorum Sacrae e titulis collectae*, Teubner, Leipzig.
- ROBERT, Louis 1974. „Les femmes théores à Éphèse”, *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* 118, 176–181.
- RUSSELL, Nerissa 2012. *Social Zooarchaeology. Humans and Animals in Prehistory*, Cambridge UP, Cambridge.
- SANSONE, David 1988. *Greek Athletics and The Genesis of Sport*, University of California Press, Berkeley.
- WÄCHTER, Theodor 1910. *Reinheitsvorschriften im griechischen Kult*, Töpelmann, Giessen.
- WENIGER, Ludwig 1907. „Artemisdienst in Olympia und Umgebung”, *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum* 19, 96–114.